

De aantrekkingskracht van steenkool

De arbeidsmigratie van
Poolse mijnwerkers
en hun gezinnen naar
Kerkrade en de
directe omgeving,
1906-1919

Bram Sentjens

INLEIDING

In het voorjaar van 1909 ondernamen de drie broers Bernhard, Robert en Viktor Hanowski tezamen met hun gezinnen de reis vanuit Gelsenkirchen in het Ruhrgebied (Duitsland) naar Kerkrade. Zij waren ondergrondse mijnwerkers en trokken naar Nederland om daar te werken in de steenkolenmijnen van de Oude Mijnstreek. De oudste broer, Robert, zette samen met zijn echtgenote Martha Gradziella en hun drie kinderen op 23 maart als eerste voet op Nederlandse bodem. Drie dagen later, op 27 maart, arriveerden zijn jongste broer Bernhard, diens echtgenote Wilhelmina Gordiella en hun kinderen. Tot slot schreef ook de middelste broer Viktor zich te Kerkrade in op 30 maart, tezamen met zijn echtgenote Franziska Czybora en hun kroost.¹ Hun achternamen doen vermoeden dat zij van verder kwamen dan het Ruhrgebied. Een blik in het bevolkingsregister en op de kaart bevestigen dit vermoeden. Hun geboorteplaats was namelijk Lansk in het toenmalige Oost-Pruisen, dat behoorde tot het Duitse Keizerrijk. Heden ten dage heet het dorpje Rybaki, en is nabij de stad Olsztyn gelegen in het woiwodschap (Pools: *województwo*; een bestuurlijke regio, vergelijkbaar met een provincie in Nederland) Ermeland-Mazurië, in het huidige noordoosten van Polen. Thans telt Rybaki niet meer dan vijftig inwoners.²

De steenkoolontginning in de Oude (later Oostelijke) Mijnstreek kwam goed op gang omstreeks 1905. Toen openden op grote schaal verschillende steenkolenmijnen in onder meer

Heerlen, Kerkrade, Schaesberg en Eygelshoven.³ Om de steenkool uit de grond te kunnen halen, hadden de mijnbesturen veel personeel nodig, dat onvoldoende in de eigen omgeving te vinden was. De gemechaniseerde mijnbouw was nieuw in de streek en Heerlen telde in die periode, als grootste plaats in de regio, volgens de volkstelling van 1899, 6.812 inwoners.⁴ De nieuwe arbeiders waren zeer welkom in de mijnbouw, want de vraag naar kolen steeg in deze periode enorm. Tussen 1906 en 1915 nam de productie van steenkool toe van 500.000 ton in 1906 naar ruim 2.200.000 ton negen jaar later, een verviervoudiging.⁵ Het Zuid-Limburgse achterland had toen nog een sterk ruuraal karakter. De inwoners waren vooral in de landbouw actief. Geschoold mijnwerkerspersoneel moest daarom elders worden gezocht.⁶ In de praktijk betekende dit, dat veel ervaren ondergrondse mijnwerkers in het Ruhrgebied werden geworven, waar al sinds 1870 een bloeiende steenkool- en staalindustrie bestond. In de steenkolenmijnen van het Ruhrgebied werkten niet alleen etnische Duitsers, maar ook contingenten etnische Polen, Tsjechen en Slovenen.⁷ Deze drie bevolkingsgroepen hadden voor 1919 geen eigen staat. Zij behoorden in deze periode tot het Duitse Keizerrijk, tot Oostenrijk-Hongarije of tot Tsaristisch Rusland.

Door de jaren heen heeft arbeidsmigratie een prominente plaats in de historiografie, getuigende het grote aantal werken dat hierover is verschenen. Arbeidsmigratie ofwel economische migratie was volgens Castles, Miller en De Haas de meest voorkomende vorm van mi-

1 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade.

2 Ehemalige Ostgebiete: <http://ehemalige-ostgebiete.de/de/place/178996-lansk> (geraadpleegd 12-5-2022).

3 Serge Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965* (Hilversum 2011) 29-40.

4 Volkstelling 1899, deel 11, Limburg. (geraadpleegd 12-5-2022).

5 Serge Langeweg en Leen Roels, Buitenlandse arbeiders in de steenkolenmijnen van Luik en Nederlands-Limburg in de twintigste eeuw: een vergelijking via: demijnen.nl (geraadpleegd 18-5-2022).

6 Ad Knotter, 'Inleiding' in: idem, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 36-53, aldaar 39.

7 Christoph Klessmann, *Polnische Bergarbeiter im Ruhrgebiet* (Göttingen 1978) 32-37.

gratie in het verleden.⁸ Binnen de specifieke groep van arbeidsmigranten die worden omschreven in dit artikel, wordt een onderscheid gemaakt tussen ervaren en onervaren mijnarbeiders. Toen de eerste generatie Poolse mijnwerkers vanuit het Ruhrgebied naar Zuid-Limburg kwam, hadden zij voor het overgrote deel reeds werkervaring opgedaan. Zij waren immers noodzakelijk om in de beginfase van de industriële mijnbouw het arbeidsproces op gang te helpen.⁹ Later, na de Tweede Wereldoorlog, veranderde dat. Toen rekruteerden de mijnbedrijven vooral mijnwerkers die geen ondergrondse ervaring hadden. Dat kwam mede doordat er reeds voldoende aanbod van geschoolde arbeiders was in de Oostelijke Mijnstreek en ongeschoolde arbeiders vaak goedkoper waren.

In dit artikel staan de Poolse mijnwerkers die naar Zuid-Limburg kwamen, centraal. Het doel van het onderzoek is om de migratiepatronen en een demografisch profiel van de Poolse mijnwerkers in de jaren 1906-1919 inzichtelijk te maken. Deze mijnwerkers kwamen veelal niet alleen, maar brachten hun vrouwen en kinderen mee naar Nederland. Er wordt getracht een eerste verkenning te geven van de migratiegeschiedenis van de aangetrokken Poolse mijnwerkers en hun gezinnen. Aan de hand van gegevens uit het bevolkingsregister probeert dit artikel een demografisch profiel te reconstrueren van deze groep. Zo wordt inzicht verschaft in onder meer het aantal mijnwerkers en gezinsleden dat naar Nederland trok, alsmede hun geografische herkomst, religie en gezinssamenstelling. Dit is tot op heden nog niet tot nauwelijks onderzocht.

Niet alleen in de periode 1906-1919 arriveerden Polen in Zuid-Limburg, maar eveneens in de periode 1945-1955. Nadat de Tweede We-

reldoorlog vele industrieën en gebouwen had vernietigd, was de steenkoolproductie van groot belang om de wederopbouw zowel nationaal als internationaal in gang te zetten. Hiervoor werden vanuit heel Europa jongemannen geworven voor de Nederlandse steenkoolindustrie, waaronder een groot contingent Polen. Waar in de periode tussen 1906-1919 vooral geschoolde mijnarbeiders werden gezocht, kwamen gedurende de periode 1945-1955 voornamelijk ongeschoolde werknemers te werken in de mijn. Het huidige onderzoek richt zich specifiek op de mijnwerkers en hun gezinnen die naar Zuid-Limburg kwamen in de periode 1906-1919. Dat resulteert in de onderzoeksvraag: hoe en waarom ontwikkelden de migratiepatronen en het demografisch profiel van de eerste generatie Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de Oude Mijnstreek zich tussen 1906 en 1919? Om deze resultaten in perspectief te zetten, worden de onderzoeksresultaten aan het slot van dit artikel vergeleken worden met wat bekend is over de Poolse mijnwerkers die kwamen tussen 1945 en 1955.

STAND VAN HET ONDERZOEK

De historiografie over arbeidsmigratie met betrekking tot de Poolse bevolking valt uiteen in twee categorieën: enerzijds is er de literatuur over migratie of arbeidsmigratie in het algemeen, waarin slechts sporadisch aandacht wordt besteed aan Poolse migranten. Anderzijds is er een groep van specialistische studies over de Poolse gemeenschappen buiten de Poolse landsgrenzen. Die laatste groep van studies besteedt doorgaans relatief weinig aandacht aan Polen in Nederland. In deze paragraaf zullen daarnaast een aantal concepten worden besproken, die van toepassing zijn op de migratiestromen van de Polen.

8 Stephen Castles, Hein de Haas, Mark Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the modern World* (Londen 2020, zesde herziende versie) 31-32.

9 Serge Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers' in Ad Knotter: *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 56-98, aldaar 57-59.

Over migratie en arbeidsmigratie in Nederland zijn verschillende titels verschenen die licht werpen op de diverse migratiestromen in de Nederlandse geschiedenis. De broers Jan en Leo Lucassen hebben dit uitvoerig onderzocht en naar vele migratiegroepen demografisch onderzoek gedaan.¹⁰ Zij hebben echter geen plaats gegeven aan de komst van Polen naar Zuid-Limburg. Obdeijn en Schrover deden dit wél, maar slechts zeer summier.¹¹ Het profiel en de achtergrond van de Poolse mijnwerkers bleef daardoor onbelicht. Hierdoor is er een hiaat in de historiografie over de arbeidsmigratie van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen naar Zuid-Limburg, zeker wat betreft de periode vóór 1919.

Op regionaal of provinciaal niveau zette het werk van Remigius Dieteren uit 1962 de toon wat betreft migratiegeschiedenis in de Oostelijke- en Westelijke Mijnstreek, met zijn *Migratie in de Mijnstreek 1900-1935*.¹² Dieteren classificeerde echter alle Poolse mijnwerkers als Duitsers of Oostenrijkers.¹³ Zij waren immers Duits of Oostenrijks staatsburger en zo maakte Dieteren hierin geen onderscheid tussen verschillende etniciteiten. Het boek *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg van Serge Langeweg* vormt een andere belangrijke migratiestudie op regionaal niveau. Langeweg bracht de herkomst en werving van de mijnwerkers in Zuid-Limburg tussen 1900 en 1965 in kaart. Hij benoemde, anders dan Dieteren, wel de verschillende etniciteiten die bestonden binnen de grenzen van het Duitse Keizerrijk en Oosten-

rijk-Hongarije.¹⁴ Maar hij liet de gezinnen – de echtgenotes en kinderen – van deze groepen buiten beschouwing en richtte zich expliciet op de mijnwerkers zelf.

Op regionaal en lokaal niveau verschenen diverse casestudy's over Polen in Zuid-Limburg. Een goed voorbeeld hiervan was het werk van de antropoloog Frans Wojciechowski, die een cultuurhistorische studie schreef over de Polen in Zuid-Limburg. Hij benadrukte in zijn werk vooral de rol van het verenigingsleven.¹⁵ De sociologen Paul Brassé en Willem van Schelven bestudeerden de sociale en economische verhoudingen onder de Polen in vergelijkend perspectief met Poolse, Sloveense en Italiaanse mijnwerkers.¹⁶ In beide werken ontbreekt echter een demografische analyse over het aantal buitenlandse mijnwerkers dat naar Nederland kwam. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een kwantitatieve onderbouwing van de migratiepatronen, waarin afkomst en religieuze overtuiging worden meegenomen. Bovendien tracht dit onderzoek een vergelijkend perspectief te geven tussen dit eerste contingent en de Poolse mijnwerkers die kwamen tussen 1945 en 1955. Dit helpt deze groep beter te duiden en te plaatsen binnen de geschiedschrijving van arbeidsmigratie in Nederland. Het werk van Pien Versteegh gaf deze demografische analyse wél, maar deed dit alleen voor de periode tussen 1920 en 1930. Zij vergeleek de opname van Poolse mijnwerkers in Nederlandse, Belgische en Duitse steenkolenmijnen.¹⁷ Dit onderzoek

10 Een voorbeeld hiervan is, maar er zijn er legio: Jan en Leo Lucassen, *Vijf eeuwen migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* (Amsterdam 2018).

11 Herman Obdeijn en Marlou Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008) 162-164.

12 Remigius Dieteren, *Migratie in de Mijnstreek 1900-1935* (Nijmegen 1962).

13 Russen of Polen die werden geboren in Tsaristisch Rusland werden door Dieteren geheel buiten beschouwing gelaten.

14 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 123-130.

15 Een tweetal voorbeelden hiervan zijn: Frans Wojciechowski, *Voor brood en vrijheid. Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg 1900-2000* (Heerlen 2000) en Frans Wojciechowski, *Zij kwamen van ver. De geschiedenis van de oudste Poolse vereniging in Nederland* (Heerlen 2010).

16 Paul Brassé en Willem van Schelven, *Assimilatie van vooroorlogse immigranten. Drie generaties Polen, Slovenen en Italianen in Heerlen* (Den Haag 1980).

17 Anna Petra (Pien) Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst? De opname van Polen in het Duits, Belgisch en Nederlands mijnbedrijf in de periode 1920-1930* (Nijmegen 1994).

ligt in het verlengde van het werk van Versteegh, maar focust zich op de periode vóór 1920. Deze periode is namelijk nog onvoldoende onderzocht. Dit artikel tracht inzicht te geven in de sociaaleconomische en culturele inbedding van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de Oude Mijnstreek, waarvan afstammelingen tot op heden nog in dit gebied wonen.

De tweede categorie studies met betrekking tot de historiografie van de Poolse mijnwerkers zijn onderzoeken over de Poolse gemeenschappen buiten de Poolse landsgrenzen. Een goed voorbeeld hiervan is het werk van Christoph Klessmann, die in 1978 de Poolse mijnwerkersgemeenschap in het Duitse Ruhrgebied in kaart bracht op basis van demografische gegevens.¹⁸ Klessmann classificeerde deze groep als *Ostwanderer*, personen die vanuit de *Ostprovinzen* van het Duitse Keizerrijk naar het westen trokken om aldaar te werken. In navolging van het werk van Klessmann verschenen nog diverse casestudy's over de Polen in het Ruhrgebied. Voorbeelden hiervan zijn de werken van Richard Murphy over Polen in Bottrop (Ruhrgebied) en van Matthias Blazek over de Poolse migratie naar deze industriële regio in de tijd van het Duitse Keizerrijk (1870-1918).¹⁹

Mijn onderzoek zal vanwege deze interessante studies tevens worden getoetst aan de concepten *Wandervögel*, *step-migration* en *kettingmigratie* om de migratiestromen van de Polen te duiden. *Wandervögel* waren volgens Knotter en Langeweg ervaren buitenlandse mijnwerkers die werden gekenmerkt door een grote mobiliteit.²⁰ Zij stelden dit voor als een vorm van collectieve actie en van ongebonden-

heid aan het bedrijf. Als een mijnwerker elders een hoger loon kon verdienen, vertrok hij met het hele gezin naar de volgende mijn. *Step-migration* is een specifieke vorm van migratie, waarbij mensen vanuit een agrarische rurale wereld dichterbij stedelijke groeigebieden gingen wonen. Het is een negentiende-eeuws concept dat is ontwikkeld door de Duits-Engelse geograaf Ernst-Georg Ravenstein (1834-1913). Voor de Poolse mijnwerkers gold dat zij vanuit het rurale Poolse platteland migreerden naar gebieden waar mijnbouw te vinden was. Blazek duidt dit aan als een *Ost-West Wanderung* voor de Polen die naar het Ruhrgebied trokken.²¹ Kettingmigratie is een concept waarbij migratie nieuwe migratie, van bijvoorbeeld gezinsleden, tot gevolg heeft. Daarnaast zal worden gekeken naar de religieuze overtuiging van de mijnwerkers, want deze was beduidend minder eenduidig dan aanvankelijk werd beweerd. In de volkstelling van 2021 identificeerde ongeveer 70,8 procent van de Polen zich als rooms-katholiek, terwijl 20,6 procent van de Polen in deze volkstelling aan gaf geen gezindte aan te hangen. Slechts 0,3 procent identificeerde zich als protestants.²² In het begin van de twintigste eeuw lagen de verhoudingen echter anders, zoals hieronder zal blijken. Toen trokken de Zuid-Limburgse steenkolenmijnen ook protestantse mijnwerkers aan, waaronder een groep protestantse Poolse mijnwerkers. Het feit dat Zuid-Limburg vanouds katholiek was, bleek geen direct obstakel te zijn om daar te gaan werken. Deze groep protestantse Poolse mijnwerkers is tot op heden onderbelicht gebleven.

In het licht van arbeidsmigratie, waar de focus vooral ligt op de 'werkende', is het ook van

18 Klessmann, *Polnische Bergarbeiter*, 11-22.

19 Richard Murphy, *Gästarbeiter im Deutschen Reich: Polen in Bottrop 1891-1933* (Wuppertal 1985); Matthias Blazek, *Polacy w Westfalii- Polen in Westfalen. Polnische Migration ins Ruhrgebiet zur Zeit des Deutschen Kaiserreichs* (Stuttgart 2021).

20 Serge Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers' in: Ad Knotter, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 54-99, aldaar 67-69.

21 Blazek, *Polacy w Westfalii*, 12-14.

22 Volkstelling 2021: <https://stat.gov.pl/en/national-census/national-population-and-housing-census-2021> (geraadpleegd 13 december 2025).

belang om te kijken naar het gezin achter de mijnwerker. Deze demografische benadering ontbreekt voor de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen die naar Nederland migreerden tussen 1906 en 1919. Dit onderzoek over deze ‘vergeten’ groep probeert zodoende bij te dragen aan de sociale geschiedschrijving en culturele inbedding van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen van de Oude Mijnstreek in deze periode. De nazaten van deze mijnwerkers en hun gezinnen wonen tot op heden nog altijd in deze regio.

BRONNEN EN METHODOLOGIE

Om de migratiegeschiedenis en het profiel van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in kaart te brengen, maakt dit onderzoek gebruik van het bevolkingsregister. In het Nederlandse bevolkingsregister noteerde de ambtenaar tussen 1850 en 1920 per gemeente alle gegevens zoals de voornaam, familienaam, geboortedatum en -plaats en kerkelijke gezindte systematisch per adres en huishouden. Bovendien schreef de gemeenteambtenaar eveneens de datum van inschrijving op en de plaats van herkomst. Ook werd er zorgvuldig bijgehouden wanneer mensen vertrokken en waar zij heen gingen. Omdat de Polen vóór 1919 werden opgetekend als Duitser, Oostenrijker of Rus, zijn in dit onderzoek alleen personen opgenomen met een Pools klinkende achternaam of met een plaats van herkomst in het huidige Poolse taalgebied (dit gebied is groter dan de huidige Poolse landsgrenzen). Hiervoor zijn een aantal criteria gehanteerd, zoals opgenomen in tabel I.

Poolse achternamen hebben vaak de volgende uitgangen: -ski, -ska, -cki, -cka, -wicz of -ewicz, -czyk, -ek of -ak. Verder kent de Poolse taal typerende lettercombinaties, zoals *szcz*, *cz* of *rz*, welke in andere talen niet tot nauwelijks voorkomen.²³ Dit dekt echter niet altijd de la-

ding en daarom is er tevens gekeken naar de plaats van herkomst. Dit betekent dat waarschijnlijk niet iedere Poolse mijnwerker en zijn gezin zijn meegenomen. Mogelijk zijn er tevens enkele Duitstalige personen met Pools klinkende namen zijn meegenomen. Een bijkomende moeilijkheid was hierin de taalbarrière. De ambtenaar van de burgerlijke stand schreef immers op wat hij hoorde, waardoor geboorteplaatsen en namen fonetisch werden opgetekend en niet altijd correspondeerden met de daadwerkelijke spelling. In dit onderzoek is de spelling van de ambtenaar gehandhaafd en zijn de namen niet ‘verpooled’. Een voorbeeld van een verschillend gespelde achternaam was Lorenz Rechlewsky. In Kerkrade werd hij namelijk met deze spelling ingeschreven. Toen hij verhuisde naar Schaesberg, schreef de ambtenaar zijn naam als Lorenz Rycklewski.

Om het onderzoek behapbaar te houden, omdat alle bevolkingsregisters van de betreffende gemeente tussen 1900 en 1919 manueel doorzocht moesten worden, is ervoor gekozen het onderzoek voor een select aantal gemeentes zorgvuldig uit te voeren. In dit onderzoek zijn de volgende gemeentes opgenomen: Eygels-hoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms. Deze gemeentes lagen aaneengesloten in de zogenaamde Oude Mijnstreek. Bovendien werkte in deze gemeentes in 1920 het overgrote deel, namelijk 73,7%, van de mannelijke beroepsbevolking in de mijnbouw.²⁴ Dit onderzoek geeft hiermee een eerste beeld van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de periode 1906-1919. Voor alle gemeentes heeft dit onderzoek gebruik kunnen maken van de bevolkingsregisters, met uitzondering van Ubach over Worms. Deze waren aldaar niet aanwezig. In plaats hiervan zijn de registers van ingekomen personen gebruikt. Helaas waren deze gegevens in-

23 Mikolaj Glinski, a Foreigners Guide to Polish Surnames <https://culture.pl/en/article/a-foreigners-guide-to-polish-surnames> (geraadpleegd 13-12-2025).

24 Volkstelling 1920, beroepstelling, deel I staat I, deel 42 Limburgse Mijnstreek (geraadpleegd 10-8-2025).

Categorie	Criterium	Toelichting
Achternaam (uitgang)	<i>-ski/-ska, -cki/-cka</i>	Veelvoorkomende Poolse uitgangen, vaak toponymisch van oorsprong
Achternaam (uitgang)	<i>-wicz/-ewicz</i>	Patroniemen (vadersnamen)
Achternaam (uitgang)	<i>-czyk, -ek, -ak</i>	Veelvuldig gebruikte Poolse uitgangen, indicatief
Achternaam	<i>szcz, cz, rz, sz</i>	Karakteristieke Poolse lettercombinaties
Achternaam	<i>ł, ń, ś, ź, ż</i>	Typische accenten in de Poolse taal (deze worden echter door de ambtenaar in het bevolkingsregister niet opgetekend)
Geografische herkomst	Geboorteplaats in Pools taalgebied	Herkomst uit historisch Pools gebied (bijvoorbeeld Posen, Pommeren, Oost-Pruisen)
Combinatiecriterium	Naam + herkomst	Identificatie gebaseerd op combinatie van taalkundige en geografische aanwijzingen

Tabel 1: Criteria voor het herleiden van Poolse namen.

compleet, omdat de ambtenaar alleen het gezinshoofd consequent inschreef en niet altijd alle gezinsleden meenam in zijn inschrijving. Ondanks dat de gegevens voor Ubach over Worms incompleet zijn, wordt toch gepoogd een beeld te vormen van de groep in deze gemeente. Aan de hand van voorgenoemde bevolkingsregisters wordt een algemeen profiel geschetst van de Poolse mijnarbeiders en hun gezinnen.

De Poolse mijnwerkers en hun gezinnen kwamen uit diverse regio's uit het Duitse Keizerrijk, voornamelijk uit de zogenaamde *Ostprovincen*. Voorbeelden hiervan zijn: Posen, Oost- en West-Pruisen, Pommeren en Silezië. Dit waren provincies waar een grote concentratie Polen te vinden was. Deze landstrekken bestrijken tegenwoordig het grootste deel van het huidige Polen.

Om een antwoord te kunnen geven op hoe de migratiepatronen en een demografisch profiel van de Poolse mijnwerkers in de jaren 1906-1919 eruitzag, zal dit onderzoek worden uitgesplitst in analytische stappen. Ten eerste worden de aantallen in kaart gebracht. Hoeveel Poolse mijnwerkers en gezinsleden kwamen er eigenlijk naar de Oude Mijnstreek in de periode 1906-1919 en hoe lang verbleven zij in de ge-

meente waarin zij zich vestigden? Vervolgens wordt een profiel van die Polen geschetst. Hierbij wordt gekeken naar de gezinssamenstelling, de leeftijd van de mijnwerkers, de geboorteplaats en de plaats waarvandaan zij kwamen, voordat zij naar een van de zes gemeentes kwamen, samen met de huwelijkspartner. Daarbij wordt ook ingegaan op de geografische en religieuze achtergrond van de mijnwerkers en hun partners. Tenslotte komen alle elementen tezamen in de conclusie, waarin een aanbeveling zal worden gedaan voor vervolgonderzoek.

AANTALLEN EN VERBLIJFSDUUR VAN DE POOLSE MIJNWERKERS EN HUN GEZINNEN

Schattingen over het aantal Poolse mijnarbeiders dat zich in Nederland vestigde gedurende de periode 1906-1919, lopen flink uiteen. Concrete cijfers van de Nederlandse overheid ontbreken namelijk, omdat de Polen niet als een aparte groep werden aangeduid in bijvoorbeeld volkstellingen. Pas vanaf 1920 werden zij meegenomen in dergelijke onderzoeken, toen de Republiek Polen als zelfstandige natie op de kaart verscheen. In verschillende publicaties worden verschillende aantallen Poolse mensen genoemd. Obdeijn en Schrover telden ongeveer

300 Poolse mijnarbeiders omstreeks 1920 in de gehele mijnstreek.²⁵ Daarentegen sprak Wojciechowski over een gemeenschap in de gehele Oude Mijnstreek (gedoeld op mannen, vrouwen en kinderen) van circa 2.000 personen.²⁶ Volgens Versteegh bevonden zich omstreeks 1920 in Nederlands-Limburg 934 mensen met een Pools paspoort.²⁷ Deze getallen verschillen dus behoorlijk van elkaar.

Als gevolg van de in dit onderzoek gehanteerde methodologie, verschilt het aantal mijnwerkers en gezinsleden van Poolse origine aanmerkelijk van de hierboven genoemde aantallen. In de zes onderzochte gemeentes arriveerden tussen 1906 en 1919 al ruim 2.500 personen, die een Pools klinkende achternaam en een geboorteplaats in het Poolse taalgebied hadden.²⁸ Waarschijnlijk woonden en werkten er in de Oude Mijnstreek nog veel meer personen die aan die twee criteria voldoen. De grootste concentratie Poolse mijnarbeiders en gezinnen bevond zich in deze periode te Kerkrade. Hier werden 187 Poolse mijnwerkers, 183 echtgenotes en 581 kinderen in het bevolkingsregister geteld. Gecumuleerd maakte dit 951 personen.²⁹ Hiermee vormden de Polen in deze periode een substantiële groep in de gemeente Kerkrade, die omstreeks 1909 een bevolking van ca. 15.500 zielen telde. Zo maakten de Polen in Kerkrade voor ongeveer 6,1 procent deel uit van de totale bevolking.³⁰

In de gemeente Schaesberg lag het percentage Polen ten aanzien van de rest van de bevolking nóg hoger. Bovendien groeide het inwoneraantal van deze gemeente in het algemeen buiten-

gewoon hard als gevolg van migratie. De bevolking van Schaesberg groeide namelijk van 2.900 inwoners in 1909 naar ruim 6.400 omstreeks 1920.³¹ Tussen de vijftien en vijfentwintig procent hiervan was van Poolse herkomst, circa 730 personen.³² Ter vergelijking: op 1 januari 2024 bedroeg het percentage mensen met de Poolse nationaliteit in heel Nederland ongeveer 1,1 procent.³³ Hiermee kwam dus al in de vroege twintigste eeuw een significante groep Polen naar een relatief klein gebied, de Oude Mijnstreek.

De Polen die in de vroege twintigste eeuw arriveerden, kwamen niet allemaal tegelijkertijd aan in Zuid-Limburg. Nevenstaande grafiek visualiseert de instroom van de Poolse mijnwerkers in de periode 1906-1918 in de onderzochte gemeentes. De nieuwe aanwas mijnarbeiders vestigde zich niet evenredig over de gekozen gemeentes. In absolute aantallen bezien, stak Kerkrade er met kop en schouders bovenuit, gevolgd door Schaesberg. De uitstroom bij de gemeente Kerkrade was gedurende de verblijfsduur tussen 1 en 3 jaar iets groter dan in de andere gemeentes, zoals te zien is in tabel II. Alleen in de gemeente Simpelveld bleef de instroom van Poolse mijnwerkers achter. Hier vestigden zich in de gehele periode slechts drie van hen met hun gezinnen. Simpelveld kende geen eigen steenkolenmijn, maar lag wel nabij de steenkolenmijnen van Kerkrade.

De eerste mijnwerkers van Poolse origine arriveerden in de Oude Mijnstreek omstreeks 1906, waarna het aantal gestaag toenam tot 1909. De grootste piek van instroom van nieuwe

25 Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 164.

26 Wojciechowski, *Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg*, 19-32.

27 Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst*, 164.

28 Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

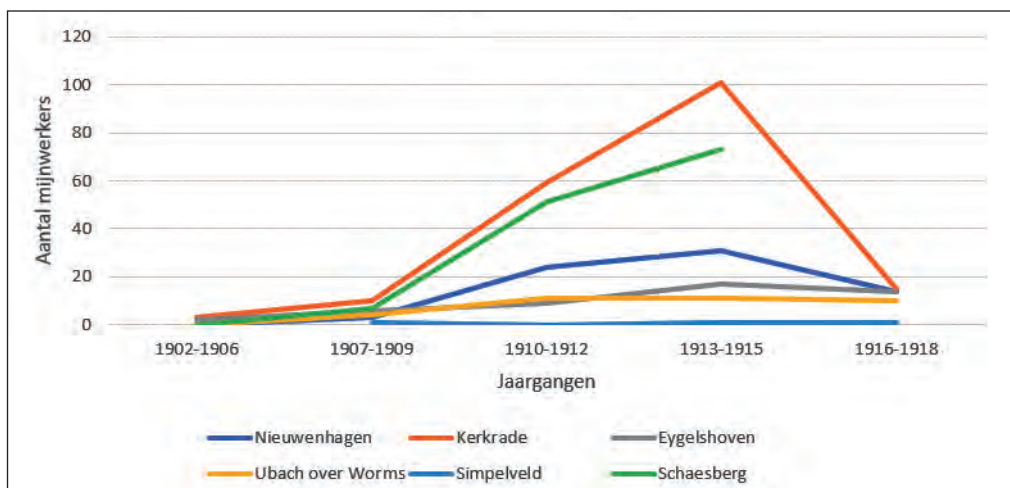
29 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeente Kerkrade, 1906-1919.

30 Volkstelling 1909, deel 02 T1, Kerkrade.

31 Volkstelling 1909, deel 02 T1, Schaesberg; Volkstelling 1920, deel 02 T1, Schaesberg.

32 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeente Schaesberg, 1906-1919.

33 CBS.nl

Grafiek I: Instroom van Poolse mijnwerkers in de regio Kerkrade naar absolute aantallen gedurende de periode 1902-1918.

Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Egelshoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

Poolse mijnwerkers vond plaats tussen 1910 en 1914, aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Mogelijk kwamen zij omdat er werk in overvloed was.

Na de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog in de zomer van 1914 vlakte de instroom van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen vanaf 1915 af. Deze afvlakking hield aan tot na de oorlog. De Europese grootmachten het Duitse Keizerrijk, Oostenrijk-Hongarije en Tsaristisch Rusland raakten alle drie betrokken in dit conflict, zodat vele Poolse mannen werden opgeroepen voor militaire dienst. Met name de Polen uit het Duitse Keizerrijk (waar het overgrote deel vandaan kwam), werden massaal opgeroepen. Velen probeerden de dienstplicht te ontlopen door naar Nederland uit te wijken. Zo kwam een opvallend aantal Polen in de zomer van 1914 in de Zuid-Limburgse mijnbouw terecht.³⁴ Anderen

staken juist de grens naar de andere zijde over om onder de wapenen te dienen, maar overleefden de strijd niet. Bijvoorbeeld Hermann Młodzanowski: hij kwam in 1909 naar Kerkrade vanuit Bochum (Ruhrgebied), maar sneuvelde op 25 april 1915 op dertigjarige leeftijd in Frankrijk. Hij liet zijn vrouw Anna Nimmrich en een zoon achter in Kerkrade. Zij bleef in Nederland en hertrouwde met een andere Pools mijnwerker, Ernst Kalnenek.³⁵ Anderen deserteerden actief en staken de grens naar Nederland over om niet gepakt te worden, zoals Blasius Divjak. Hij registreerde zich met zijn echtgenote Theresia Meizer en hun zes kinderen op 22 december 1916 in Kerkrade. Opvallenderwijs stuurde de Nederlandse overheid hen niet terug. Sommige mijnbesturen maakten namelijk dankbaar gebruik van deserteurs door hen werk te verschaffen, zoals het bestuur van de Domaniale Mijn.³⁶

34 Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Egelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

35 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeente Kerkrade, 1906-1919; akte van de burgerlijke stand der gemeente Kerkrade, huwelijk tussen Anna Nimmrich en Ernst Kalnenek, gesloten op 31 maart 1920.

36 Brassé en Van Schelven, *Assimilatie van vooroorlogse immigranten*, 35.

De mijnwerkers bleven gedurende deze periode zelden permanent op een locatie. Langeweg en Knotter typeerden deze mijnwerkers, zoals vermeld, aan de hand van het concept *Wandervögel*.³⁷ Mijns inziens kan aan het concept *Wandervögel* voor de arbeidsmigranten in de Oude Mijnstreek in deze periode nog een aspect worden toegevoegd. Door de enorme toeloop van mijnwerkers en de grote vraag naar kolen, ontstond in deze gemeentes een gigantische woningnood. Gemeenteraden voorzagen problemen met de huisvesting van mijnarbeiders. Veel particulieren verhuurden in deze periode een kamer of kelder aan hele gezinnen en zelfs bedden werden per dienst (van acht uur) aangeboden voor de verhuur.³⁸ Mijnbesturen en gemeentes besloten in actie te komen en bouwden in samenspraak met elkaar mijnwerkerskolonies voor de toestromende mijnarbeiders met hun gezinnen. Dit waren grootschalige groepen woningen waar de mijnwerkers en hun gezinnen konden of zelfs moesten gaan wonen. Een aantal van deze kolonies werd gebouwd volgens de tuindorpgedachte, zoals bijvoorbeeld de Hopel in Egelshoven. Deze kolonies werden gekenmerkt door woningen met ieder een eigen tuintje, om groenten te telen en wat kleinvee te houden naast de ondergrondse werkzaamheden.³⁹ Hierdoor werd mobiliteit eveneens in zwang gebracht, omdat zij namelijk elders een woning konden huren die aansloot bij hun behoeften.

De verblijfsduur van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Limburg is nader onderzocht. Hiervoor werd gekeken naar de in- en uitschrijfdatum en waar zij heen vertrokken. Het concept *Wandervögel* bleek wel degelijk overeen te stemmen met de bevindingen van dit onderzoek,

gezien het feit dat zij niet langer dan drie jaar op een plaats bleven wonen, ruim twee derde vertrok zelfs weer naar één jaar.

Uit deze tabel II komt naar voren dat het overgrote deel niet langer dan drie jaar op één plaats bleef wonen. Een uitzondering hierop was Simpelveld, waar twee Poolse mijnwerkers zich permanent vestigden. Dit waren Joseph Maciejowski en August Tomaschewskij. In deze gemeente opende dan ook geen mijnwerkerskolonie, deze twee mijnarbeiders woonden in de nabijheid van het dorp.

In het Ruhrgebied floreerde de steenkoolindustrie vanaf 1870, terwijl deze in Nederland pas omstreeks 1905 goed opgang kwam.⁴⁰ Deze ontwikkeling is ook goed zichtbaar in de bevolkingsregisters. Omdat de registers de vorige woonplaats van de mijnwerkers en hun gezinnen weergaven, kon een patroon worden vastgesteld. Dit artikel verdeelt de vorige woonplaatsen van de mijnwerkers in een aantal afzonderlijke categorieën. Een van de categorieën was het Ruhrgebied in Duitsland. Dit gebied omvatte verschillende grote mijnwerkersnederzettingen, zoals Dortmund, Gelsenkirchen, Recklinghausen, Essen, Bochum, Bottrop, Wanne en Oberhausen. Het Ruhrgebied lag echter relatief ver van de Nederlandse steenkolenmijnen (hemelsbreed circa honderd kilometer). Doordat de afstand relatief groot was en er ook Duitse steenkolenmijnen in de nabijheid van de Nederlandse grens werden geëxploiteerd, werd er voor dit onderzoek onderscheid te maken tussen beide categorieën. Enkele voorbeelden van steenkolenmijnen die in de nabijheid van de Nederlandse grens lagen, waren onder meer in Herzogenrath, Aken en Kohlscheid.

37 Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', aldaar 67-69.

38 Willibrord Rutten, 'Een archipel van koloniën: wonen in de Mijnstreek' in: Ad Knotter, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 428-458, aldaar 428-441.

39 Een mooi voorbeeld hiervan is de Kolonie Hopel te Egelshoven, gebouwd tussen 1906 en 1910, die tot op heden grotendeels bewaard is gebleven.

40 Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', 11-12.

Gemeente	Korter dan 3 maanden	3–6 maanden	6 maanden tot 1 jaar	1 tot 3 jaar	Gebleven	Ambtshalve uitgeschreven / onbekend	Totaal
Eygelshoven	9 (18.0%)	6 (12.0%)	5 (10.0%)	9 (18.0%)	3 (6.0%)	18 (36.0%)	50 (100%)
Kerkrade	18 (9.68%)	8 (4.3%)	21 (11.29%)	57 (30.65%)	12 (6.45%)	70 (37.63%)	186 (100%)
Schaesberg	25 (18.94%)	21 (15.91%)	22 (16.67%)	35 (26.52%)	13 (9.85%)	16 (12.12%)	132 (100%)
Simpelveld	–	–	–	1 (33.33%)	2 (66.67%)	–	3 (100%)
Nieuwenhagen	11 (14.86%)	7 (9.46%)	6 (8.11%)	11 (14.86%)	8 (10.81%)	31 (41.89%)	74 (100%)
Totaal	63 (14.16%)	42 (9.44%)	54 (12.13%)	113 (25.39%)	38 (8.54%)	135 (30.34%)	445 (100%)

Tabel II. Verblifsduur van Poolse mijnarbeiders per gemeente, naar frequentie.

Herkomst	Eygelshoven	Kerkrade	Nieuwenhagen	Schaesberg	Simpelveld	Ubach over Worms	Totaal
Ruhrgebied	10 (20,4%)	71 (38,0%)	3 (4,1%)	64 (48,5%)	–	13 (38,2%)	161 (33,7%)
Duitse grens met Nederland	5 (10,2%)	13 (7,0%)	23 (31,5%)	3 (2,3%)	–	1 (2,9%)	45 (9,4%)
Nederland	25 (51,0%)	53 (28,3%)	35 (48,0%)	35 (26,5%)	2 (66,7%)	20 (58,8%)	170 (35,6%)
Centraal Europa	6 (12,2%)	18 (9,6%)	4 (5,5%)	28 (21,2%)	–	–	56 (11,7%)
Frankrijk	1 (2,0%)	7 (3,7%)	5 (6,8%)	0 (0,0%)	–	–	13 (2,7%)
Ambtshalve uitgeschreven / onbekend	2 (4,1%)	25 (13,4%)	3 (4,1%)	2 (1,5%)	1 (33,3%)	–	33 (6,9%)
Totaal	49 (100%)	187 (100%)	73 (100%)	132 (100%)	3 (100%)	34 (100%)	478 (100%)

Tabel III. Vorige woonplaats van de Poolse mijnwerkers (1906–1919).

Bron tabellen I, II, III: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

Een andere categorie wordt gevormd door de binnenlandse migratie. Dit waren Poolse mijnwerkers die zich al eerder in Nederland hadden gevestigd en naar een andere gemeente vertrokken. Dit konden gemeentes zijn die in het onderzoek zijn meegenomen, maar ook plaat-

sen die niet zijn meegenomen, zoals Heerlen en Hoensbroek.

Desalniettemin maakten een aantal Polen een grotere reis en kwamen vanuit Oostelijk-Centraal Europa naar Nederland, dit is een voorbeeld van rechtstreekse arbeidsmigratie.

De laatste categorie vormden de Polen die vanuit het steenkolenbekken in Frankrijk kwamen. Daar bevond zich eveneens een groot continuent Polen.⁴¹ In Wallonië begon de grootschalige steenkoolwinning in de negentiende eeuw. Bij deze tabel dient te worden opgemerkt dat in de Belgische Kempen de steenkoolwinning nog niet was begonnen. Deze kwam pas in de jaren twintig van de twintigste eeuw op gang. Alle categorieën, uitgezonderd de Belgische Kempen, zijn gevisualiseerd in tabel III.

Uit deze tabel blijkt dat een groot deel van de eerste generatie Poolse mijnwerkers zich al eerder in Nederland had gevestigd (35,6 procent) of uit het Ruhrgebied kwam, respectievelijk 33,7 procent.⁴² Hierdoor leek er sprake te zijn van kettingmigratie en *step migration*. In de inleiding werd het voorbeeld geschetst van de drie broers Viktor, Bernhard en Robert Hanowski. Zij arriveerden in tien dagen tijd alle drie vanuit Gelsenkirchen in het Ruhrgebied in Kerkrade. Een deel van deze groep leek, althans hypothetisch, via mond-tot-mond of middels briefcontact naar Nederland te zijn gekomen.

Een ander aspect is dat een deel van de Polen al in Nederland was, toen zij zich inschreven in de betreffende gemeente in de Oude Mijnstreek. Ruim 35 procent gaf aan dat zij zich al eerder in Nederland hadden gevestigd.⁴³ In Ubach over Worms was dit zelfs meer dan de helft. Een voorbeeld van een Poolse mijnwerker die zich al eerder in Nederland had gevestigd, was Josef Poichollek. Hij verhuisde samen met zijn echtgenote Auguste Riej en hun zeven kinderen in maart 1914 vanuit Heerlen naar Schaesberg. Ruim een jaar later vertrokken zij weer terug naar Heerlen.⁴⁴ Een groep die niet

kon worden meegenomen in het onderzoek waren de grensarbeiders. Zij waren namelijk niet te verifiëren, omdat zij niet voorkomen in de bevolkingsregisters.

Er vond relatief weinig directe migratie vanuit de Duitse, Oostenrijkse, en Russische gebieden plaats. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de Nederlandse mijnbesturen in die jaren niet actief wierven in Oostelijk-Centraal Europa. Bovendien zochten de Nederlandse mijnbesturen in de Oude Mijnstreek actief naar ervaren ondergrondse mijnwerkers. Deze waren veel dichterbij huis te vinden in het Ruhrgebied. Toch zijn er enkele voorbeelden te vinden van mijnwerkers die direct uit het oosten van Centraal-Europa naar Limburg migreerden: Paul Janczyk bijvoorbeeld. Hij was afkomstig uit Rybnik, (thans Rybno) in Silezië en was dertig jaar toen hij naar Nederland vertrok, samen met zijn echtgenote Maria Soballa en hun zoon. Zij vestigden zich in juni 1913 te Kerkrade.

Een andere kleine groep vormde de eerder genoemde Poolse mijnarbeiders uit de steenkolenbekkens van Noord-Frankrijk. Deze regio kende al een langere aanwezigheid van Poolse mijnwerkers. Toch kwamen zij niet in groten getale naar Nederland. Zij kwamen met name uit de regio Nord-Pas-de-Calais, en vooral uit Courrières en Boligny.⁴⁵ De enige Pool die zich uit die regio in Eigelshoven vestigde, was Ludwig Sotralek. Hij werd, net als Paul Janczyk, geboren in Rybnik en trok in januari 1910 naar Nederland. Hij bleef daarentegen niet lang. Drie maanden later schreef hij zich uit in Eigelshoven en gaf aan terug te keren naar Nord-Pas-de-Calais.

41 Christoph Klessmann, 'Comparative immigrant history: Polish workers in the Ruhr Area and the North of France' in *Journal of Social History* 20 (1986) 335-353.

42 Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eigelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

43 Ibidem.

44 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Schaesberg.

45 Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eigelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

EEN PROFIEL VAN DE POLEN IN ZUID-LIMBURG

GEMIDDELDE LEEFTIJD, PARTNERKEUZE EN GEZINSSAMENSTELLING

Naast het aangeven van het vestigingspatroon, bestaat een tweede onderdeel van dit onderzoek uit het verstrekken van enkele andere demografische gegevens, zodat een profiel kan worden gevormd van de groep ondergrondse mijnwerkers. Deze statistieken zijn voor de Poolse mijnwerkers in Nederland in deze specifieke periode nog niet systematisch in kaart gebracht. Voor de Poolse mijnwerkers die in het Ruhrgebied werkzaam waren, is wel onderzoek voorhanden met betrekking tot een demografisch profiel. Belangrijke voorbeelden hiervan zijn te vinden in het werk van Blazek en Klessmann.⁴⁶ In deze deelsectie wordt gekeken naar verschillende demografische gegevens, zoals de leeftijd van de mijnwerkers op het moment dat zij zich in een gemeente vestigden. Vervolgens wordt het aantal kinderen per gezin in kaart gebracht om een beeld van de gezinssamenstelling te kunnen geven. Dit is van belang om het aantal Polen dat in deze Zuid-Limburgse gemeentes was, te kunnen tellen. De bronnen vermelden immers zeer uiteenlopende aantallen. Daarbij worden regionale verschillen in acht genomen. Aansluitend op de gezinssamenstelling wordt in dit onderzoek ook kort de huwelijkspartner en partnerkeuze van de mijnwerker aangestipt.

De gemiddelde leeftijd van de groep die tussen 1906 en 1919 kwam, is nader onderzocht. De cijfers van deze groep zijn gevormd door het

verschil van de inschrijfdatum in de gemeente en hun geboortedatum te berekenen. Hierin zijn echter verschillen per gemeente waar te nemen. In Kerkrade was de gemiddelde leeftijd van de mijnarbeider bij vestiging aldaar bijvoorbeeld 33,4 jaar, terwijl de gemiddelde leeftijd in Ubach over Worms 30 jaar was.⁴⁷ In Eygelshoven stelde het onderzoek de hoogste gemiddelde leeftijd vast, respectievelijk 33,8 jaar oud.⁴⁸ De gemiddelde leeftijd van de Poolse mijnwerkers die in deze jaargangen voet op Nederlandse bodem zette, stemde daarmee niet overeen met het beeld van de traditionele Nederlandse mijnwerker. De traditionele mijnwerker werd namelijk vaak getypeerd als jong (tussen de 20 en 30 jaar) en relatief onervaren met het werk ondergronds, vergelijkbaar met het overgrote deel van de mijnarbeiders die na de Tweede Wereldoorlog kwamen en waarop de Nederlandse overheid en de mijnbesturen specifiek selecteerden.⁴⁹ De laatste sectie van dit artikel gaat nader in op de Poolse mijnwerkers die kwamen ná de Tweede Wereldoorlog.

Het grootste deel van de mijnwerkers die tussen 1906 en 1919 naar de Oude Mijnstreek kwamen, was al getrouwd, voordat zij naar Nederland kwamen. Vaak was de huwelijkspartner afkomstig uit dezelfde streek als hun partner. Volgens Puschmann et al. leggen huwelijkspatronen diverse vormen van acculturatie bij migrantenhuwelijken bloot. Puschmann onderscheidt vier varianten, namelijk integratie, assimilatie, separatie en marginalisatie.⁵⁰ Voor de Poolse mijnarbeiders leek zich een patroon af te tekenen. Zij trouwden, net als hun echtgenotes, niet snel buiten hun eigen gemeenschap.⁵¹ Het

46 Blazek, *Polacy w Westfalii*; Klessmann, *Polnische Bergarbeiter*.

47 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade; Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Ubach over Worms.

48 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Eygelshoven.

49 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 179-183.

50 Paul Puschmann et al. 'Paths of Acculturation and Social Inclusion. Migration, Marriage Opportunities and Assortative Mating by Geographic Origin in Antwerp, 1846-1920' in Brill's Journal of Migration History 2,1 (2016), pagina 177-207, aldaar 182-184.

51 Zie hiervoor onder meer het werk van Frans Wojciechowski, *Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg* (Heerlen 2006).

Foto bij het kerkelijk huwelijk in 1955 van Kazimierz Ochman en Praxedas Roszek. Van links naar rechts: Kazimierz Ochman, Praxedas Roszek, Mia Roszek (nicht van de bruid), Jozef Roszek, Lenie Roszek (zus van de bruid) en Marianne Rosikowski (fotocollectie auteur).

overgrote deel was al getrouwd toen zij naar de Oude Mijnstreek kwamen. De Poolse mijnwerkers trouwden vaak endogaam. Dat betekent dat zij vaak trouwden binnen hun eigen sociaal-culturele groep, wat beschouwd kan worden als een voorbeeld van separatie. Dit is niet systematisch onderzocht, hiervoor is echter wel incidenteel bewijs. Dit wordt uitgelegd aan de hand van onderstaande voorbeelden.

Het eerste voorbeeld is te vinden in de memoires van Maria Luczak, een unieke primaire bron over het leven van Poolse mijnwerkers en het leven in Zuid-Limburg, opgetekend door Stephan Wojtkowiak. Maria's moeder Marianna Luczak werd weduwe van Anton Wojtkowiak, toen deze verongelukte in de mijn in het

Duitse Recklinghausen. Zij bleef achter met drie kinderen. Vervolgens hertrouwde Marianna met Anton Karas, opnieuw een Pool. Zij kreeg met hem nog twee kinderen.⁵²

In Heerlen is een voorbeeld bekend van een kind van de eerste generatie Polen, die trouwde met de Poolse mijnwerker Kazimierz Ochman die na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwam. Ochman was een Poolse mijnwerker die als *displaced person* in 1947 vanuit Duitsland naar Nederland kwam. Hij huwde voor de wet op 24 september 1953 te Heerlen met Praxedas Roszek. Zij was een dochter van de Poolse mijnwerker Jozef Roszek en Marianne Rosikowski. Jozef Roszek kwam omstreeks 1910 als zevenjarige jongen vanuit het Ruhrgebied naar Neder-

⁵² Stephan Wojtkowiak, *Je moet weten hoe haas hupt. Herinneringen aan een microkosmos in Limburg* (Schinveld 2000).

Huwelijksfoto van de familie Roszek-Schwarz (ged. 1931). Felix Roszek (uiterste man rechts) is de zoon van Georg Adalbert Roszek (vijfde van links), die omstreeks 1910 met zijn vrouw Hedwig Skudlareck naar Nederland kwam. Links van Georg Adalbert Roszek staat de vader van de bruid, Nikolaus Schwarz, tevens Poolse ondergrondse mijnwerker van beroep. De andere personen zijn onbekend (fotocollectie auteur).

land.⁵³ Zijn vader was Georg Adalbert Roszek, tevens ondergronds mijnwerker van beroep. Hij kwam met zijn Poolse echtgenote Hedwig Skudlareck en hun vier kinderen naar Nederland. Toen zij in 1911 overleed, hertrouwde hij in Nieuwenhagen opnieuw met een Poolse, Maria Grobelnij, geboren in hetzelfde dorp als Georgs geboorteplaats in de *Ostprovincz* Posen.⁵⁴ Mari-
anne Rosikowski was eveneens van Poolse afkomst; zij was een dochter van de ondergronds mijnwerker Jozef Rosikowski en Marianna Sijmczak.

Aan de hand van voorgaande gegevens zijn enkele patronen te herkennen van Poolse mijn-

werkers en hun huwelijkspartner en partnerkeuze. Nadat een mijnarbeider een partner had gekozen en was getrouwd, kwam uit het huwelijk meestal kinderen voort. Het gemiddeld aantal kinderen per gezin kon met behulp van het bevolkingsregister worden berekend. Hiervoor is het aantal kinderen per mijnwerkersgezin gedeeld door het aantal moeders ten tijde van de inschrijving in de gemeente. Het aantal kinderen per gezin lag per gemeente nagenoeg gelijk, tussen de 3 en 3,5.⁵⁵ Toch konden de cijfers per gezin behoorlijk variëren. De achtendertigjarige Franz Wozlowski vestigde zich met zijn echtgenote Barbara Kleinert omstreeks 1913 te Eygels-

53 Akte van de burgerlijke stand der gemeente Heerlen, huwelijksakte van Kazimierz Ochman en Praxeda Roszek, gesloten op 24 september 1953.

54 Akten van de burgerlijke stand der gemeente Nieuwenhagen, huwelijksakte van Georg Adalbert Roszek en Maria Grobelnij, gesloten op 16 februari 1912.

55 Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

hoven, maar hun huwelijk bleef kinderloos.⁵⁶ Terwijl Gustav Jedamczyk uit Kerkrade met zijn vrouw Emma Engel maar liefst 11 kinderen kreeg.⁵⁷ Een uitzondering op het aantal kinderen per gezin werd vastgesteld in Ubach over Worms, hier stelde het onderzoek een gemiddeld kindertal per gezin van 1,43 vast.⁵⁸ Dit aantal geeft echter een vertekend beeld, omdat niet alle gezinsleden van de mijnwerkersgezinnen consequent werden ingeschreven in het register van ingekomen personen.

DE GEBOORTEPLAATSEN EN MIGRATIE-STROMEN VAN DE POLEN IN KERKRADE EN DE NABIJE OMGEVING

In deze paragraaf wordt de herkomst van de Poolse mijnarbeiders en hun gezinnen geduid. Reeds is aangetoond dat ruim 2.500 mensen de grens met Nederland overstaken voor de steenkolenmijnen in voorgenoemde zes gemeentes gedurende de periode 1906-1919. In dit deel van het onderzoek zijn de geboorteplaatsen van de Poolse mijnwerkers nader onderzocht. Zo werd getracht een beeld te krijgen van hoe de migratiestromen verliepen. Dit onderzoek gaat in op de herkomst van de Poolse mijnarbeiders en hun partners. Kwamen zij uit verschillende regio's of waren er specifieke clusters van herkomstgebieden te traceren? Wojciechowski en Langeweg noemden onder meer Posen en Silezië als regio's waar veel Polen in deze periode vandaan kwamen.⁵⁹

Voor dit onderzoek werden de geboorteplaatsen van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in kaart gebracht aan de hand van het bevolkingsregister. Bij inschrijving dienden zij aan te geven waar zij waren geboren en dit te ondersteunen middels bewijs. Zij moesten zich immers identificeren, dit kon aan de hand van

een geboorteakte of een militair getuigenschrift voor de dienstplicht. Vervolgens tekende de ambtenaar van de burgerlijke stand deze geboorteplaats op. Omdat de ambtenaar dit deed en niet de mijnarbeider, ontstond er soms een fonetische spelling van de plaats van herkomst. Dit bemoeilijkte in enkele gevallen de zoektocht naar de plaatsen waar zij vandaan kwamen. Omdat sommige plaatsnamen door de tijd heen veranderden door germanisering of slavisering, bood de website *ehemalige-ostgebiete.de* uitkomst voor dit probleem.⁶⁰ Deze website rangschikt namelijk alle geografische plaatsen die ooit onderdeel van het Duitse Keizerrijk zijn geweest naar gebied en tijdsperiode. Bovendien bood deze website een uitkomst voor Polen die afkomstig waren uit het Oostenrijk-Hongaarse- of het Russische Keizerrijk. Deze plaatsnamen van de website werden overgenomen in het register.

De geboorteplaatsen van de Poolse mijnwerkers werden verwerkt in de dataset. Nadat de geboorteplaatsen waren geverifieerd door *ehemalige-ostgebiete.de*, konden deze worden ingevoerd in Google Maps om een kaart te kunnen produceren van deze groep. Daarna werd deze kaart omgezet naar Google Earth om op die manier de geografische herkomst van de mijnwerkers te binnen de historische grenzen van 1906-1919 te tonen. Deze kaart is hiernaast weergegeven.

De kaart toont aan dat de Polen uit verschillende regio's afkomstig waren. Uit de genoemde gebieden Posen en Silezië kwam inderdaad een grote groep Poolse mijnarbeiders. Toch waren dit niet de enige herkomstgebieden. Zo laat de kaart zien dat eveneens een grote groep vanuit de voormalige provincies Oost- en West-Pruisen arriveerde. De contingenten Polen die van-

56 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Eygelshoven.

57 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade.

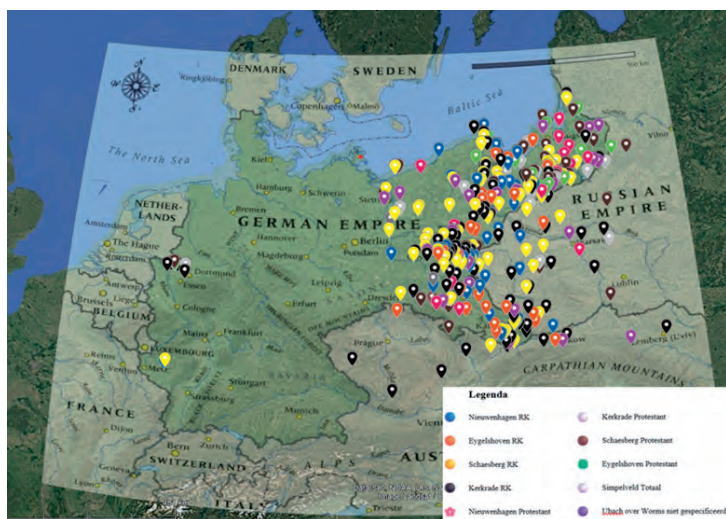
58 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Ubach over Worms.

59 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*; Wojciechowski, *Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg*

60 Website voor herkomst van plaatsnamen in de voormalige Duitse provincies: *Ehemalige-ostgebiete.de* (geraadpleegd 30-5-2022).

Kaart 1: De geboorteplaatsen van de Poolse mijnwerkers in de periode 1906-1919.

Bron: Databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters, ehemalige-ostgbiete.de en Google Earth.

uit Oost- en West-Pruisen kwamen, werden door Nederlandse onderzoekers tot op heden nauwelijks genoemd. Toch dient bij deze kaart verschillende zaken in het achterhoofd te worden gehouden. De geografische- en taalkundige grenzen lagen in de periode vóór de Eerste Wereldoorlog beduidend anders dan de grenzen van heden ten dage. Doordat in dit onderzoek alleen gebruik gemaakt werd van het bevolkingsregister, was het buitengewoon lastig om na te gaan of iemand Pools- of Duitstalig was. Bovendien is het nagenoeg onmogelijk om te achterhalen of iemand zich identificeerde als etnische Pool, etnische Duitser of beide. De verklaringen waarom de Polen of Duitsers vertrokken uit deze provincies, verschilden per regio. Hieronder volgt een uitwerking op deze mogelijke verklaringen.

De vraag is waarom de Polen hun geboortestreek verlieten en naar het Ruhrgebied trokken en later naar de mijnen van Zuid-Limburg. De *Ostprovinz* Posen (waar een groot deel van hen vandaan kwam) werd aan het einde van de negentiende eeuw gekarakteriseerd als agra-

risch en ruraal. Christoph Klessmann noemde verschillende verklaringen voor de trek van de Polen van Posen naar de mijnen in het westen.⁶¹ Een eerste verklaring is de overbevolking. De bevolking in het Duitse Keizerrijk groeide buitengewoon hard, van 24 miljoen mensen in 1867 naar 34,5 miljoen inwoners in 1900.⁶² Hierdoor ontstond een bevolkingsoverschot, waardoor er steeds meer landloze landbouwers waren. Bovendien lag Posen direct aan de grens van Tsaristisch Rusland, waar in 1861 een einde kwam aan de horigheid. Nadat de horigheid in het Russische Rijk werd afgeschaft, staken de arbeiders van de Russische landerijen over naar het Duitse Rijk. Hier konden zij namelijk veel meer geld verdienen dan aan de Russische kant van de grens.⁶³

In Oost- en West-Pruisen ontstond een vergelijkbaar probleem. Dit kwam doordat in beide regio's, net als in Posen, een groot deel van de beroepsbevolking werkzaam was in de landbouw. Daar kwam de migratie naar het westen op gang door een combinatie van een groeiende landloze bevolking, grootschalige adellijke

61 Klessmann, *Polnische Bergarbeiter*, 24.

62 Ibidem, 24.

63 Ibidem, 27-29.

grootgrondbezitters en zeer kleine landbouwpercelen.⁶⁴ Klessmann classificeerde de groepen uit Pruisen en Posen als *Ostwanderer*. Zij trokken vervolgens naar de steenkolenmijnen in het westen, waar zij wél werk konden vinden. Bovendien konden zij tot wel vier keer meer verdienen dan in de *Ostprovincien*.⁶⁵ Nadat zij in het Ruhrgebied hadden gewerkt, kwam ook een contingent uit de oostelijke provincies in Zuid-Limburg terecht. Tussen 1880 en 1910 vertrokken ruim twee miljoen mensen uit de *Ostprovincien*: Oost- en West-Pruisen, Posen, Pommeren en Silezië naar het westen.⁶⁶ Dit nieuwe arbeidspotentieel van mijnwerkers werd actief door de mijnbesturen geworven. Zij stuurden vertegenwoordigers naar deze regio's om mijnwerkers te werven voor het industriële westen.⁶⁷

In het Russische Rijk en Oostenrijk-Hongarije was de situatie vergelijkbaar. Deze staten hadden eveneens grotendeels een ruraal en agrarisch karakter. Daarentegen vertrokken vanuit deze staten beduidend minder potentiële mijnwerkers met gezinnen naar het westen. Waarschijnlijk had dit te maken met het feit dat de Duitse steenkolenmijnen niet actief in deze landen arbeiders rekruteerden. Zij kwamen waarschijnlijk via mond-tot-mond reclame in de mijnbouw van het westen van Duitsland terecht. Om het demografisch profiel verder uit te diepen, is ten laatste gekeken naar de kerkelijke gezindte en de regionale spreiding van de Poolse Mijnwerkers en hun gezinnen.

Alleen in Silezië was er een andere structuur van de beroepsbevolking, omdat hier al sinds de late Middeleeuwen een mijnbouwtraditie was. Daar werd al geruime tijd ijzererts, steenkool en zink gedolven. De mijnwerkers die hiervandaan kwamen, waren dan ook zeer gewild in het steenkoolbekken van de mijnbouw-

bedrijven in West-Duitsland, Nederland, België en Noord-Frankrijk.

DE RELIGIEUZE GEZINDTE EN DE REGIONALE SPREIDING VAN DE POOLSE MIJNWERKERS EN HUN GEZINNEN

De vorige paragraaf trachtte de herkomst van de *Ostwanderer* die naar de Oude Mijnstreek trokken gedurende de periode 1906-1919 te duiden. Om de profielschets van de mijnarbeiders en hun gezinsleden te complementeren, wordt ten laatste gekeken naar hun religieuze gezindte. In het debat over de migratie en mobilisatie van zowel binnen- als buitenlandse mijnarbeiders, was de kerkelijke gezindte een belangrijk ankerpunt van identiteitsvorming. In de volkstelling van 1899 bestond de provincie Limburg voor bijna 98 procent uit rooms-katholieken.⁶⁸ Dit veranderde toen de mijnen in Zuid-Limburg hun intrede deden en binnenlandse migratie vanuit Friesland, Groningen en Drenthe opgang kwam. Zij hadden meestal een protestantse achtergrond, een verschil ten opzichte van het homogeen rooms-katholieke zuiden. Ook een deel van de Duitse mijnwerkers bracht het protestantisme met zich mee.

Er wordt meestal beweerd dat de Polen die naar de Oostelijke Mijnstreek trokken, nagenoeg allen een rooms-katholieke achtergrond hadden. Wojciechowski concludeerde dit bijvoorbeeld aan de hand van het grote aantal Poolse katholieke verenigingen die door de gemeenschap werden opgericht.⁶⁹ Dit onderzoek aan de hand van de bevolkingsregisters laat zien dat de groep in religieus opzicht heterogener was.

In de bevolkingsregisters tekende de ambtenaar de kerkelijke gezindte op middels een afkorting. Dit onderzoek kwam aan de hand van

64 Klessmann, *Polnische Bergarbeiter*, 23-44.

65 Blazek, *Polacy w Westfalii*, 31-36.

66 Ibidem, 11-13.

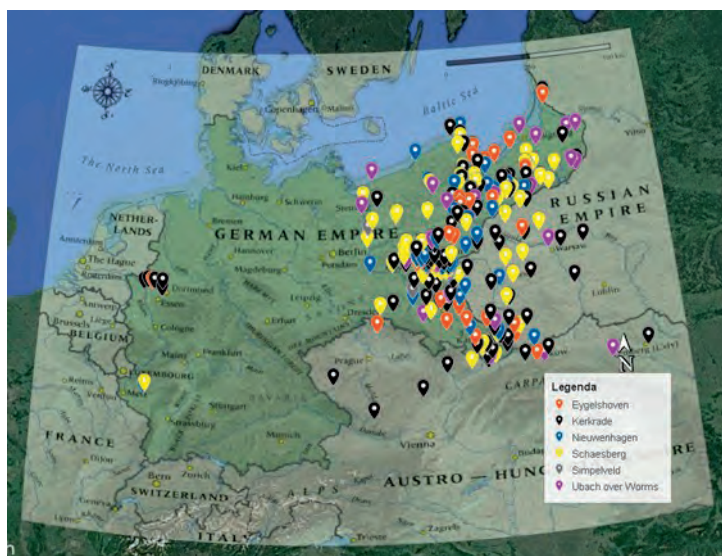
67 Blazek, *Polacy w Westfalii*, 31-42.

68 Volkstelling 1899, deel 11 provincie Limburg, vijfde deel, kerkelijke gezindte en leeftijd.

69 Wojciechowski, *Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg*, 19-32.

Kaart 2: De rooms-katholieke Poolse mijnwerkers in Kerkrade en omgeving, per gemeente (1906-1919).

Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

de gehanteerde onderzoeksmethode vier afkortingen tegen: voor de rooms-katholieken schreef de ambtenaar RK op. De protestantse mijnwerkers en gezinsleden kregen verschillende aanduidingen, aansluitend bij hun kerkgemeenschap: Ev., dat stond voor evangelisch of evangelisch-luthers. N-H, dat stond voor Nederlands-hervormd en Ger., wat gereformeerd betekende.⁷⁰

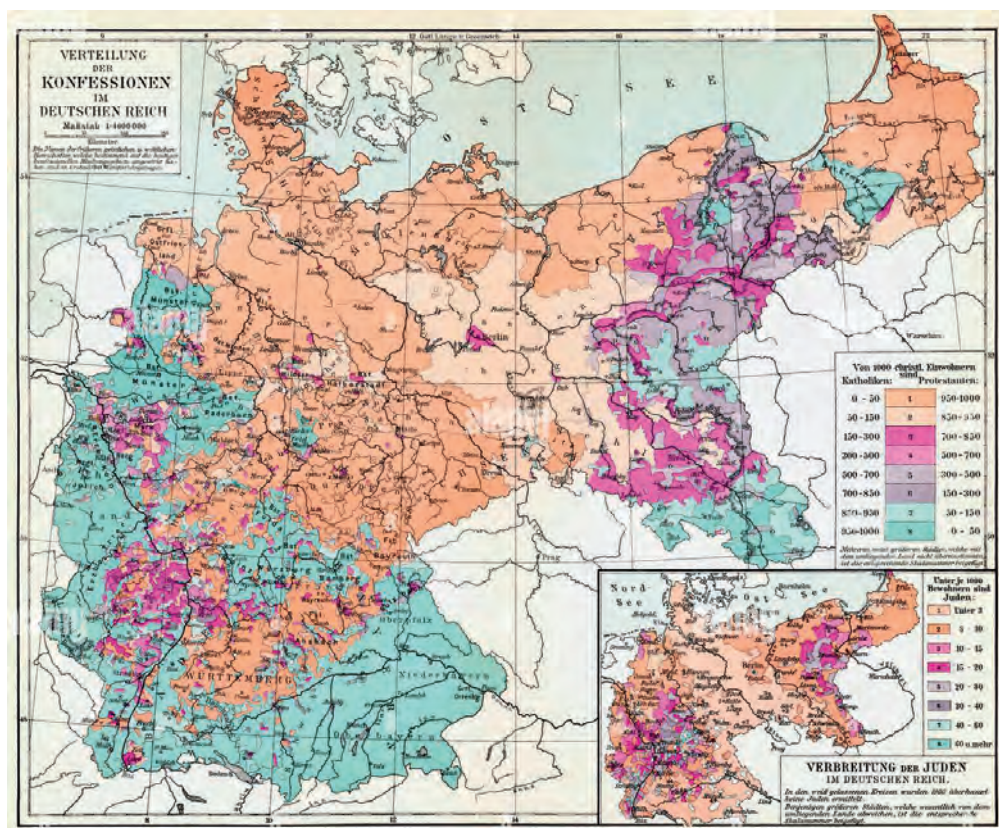
Het overgrote deel van de Poolse mijnwerkers en hun gezinnen hadden een rooms-katholieke achtergrond. Ongeveer driekwart van de mijnwerkers die de overstap vanuit de Duitse, Oostenrijkse en Russische gebieden naar de Oude Mijnstreek waagden, identificeerden zich als rooms-katholiek. Zij vonden hun oorsprong in een veel groter gebied dan hun protestantse evenknieën, die voornamelijk uit Oost- en West-Pruisen (en in mindere mate uit Opper-Silezië) kwamen. De rooms-katholieke mijnwerkers waren voornamelijk afkomstig uit de provincies Posen, Pommeren en Neder-Silezië. Kaart 2 toont

de geboorteplaatsen van de Poolse rooms-katholieke mijnwerkers. Met name in Neder-Silezië was het overgrote deel van de bevolking homogeen katholiek. In tegenstelling tot Posen en Pommeren, die religieus pluriformer waren. Deze regionale spreiding van religie in het Duitse Keizerrijk is eveneens op kaart 3 weergegeven. Een voorbeeld van deze religieuze pluriformiteit was de mijnwerker Valentinus Walczak. Hij werd rooms-katholiek gedoopt in zijn geboorteplaats Smolitz (thans Smolice) in de toenmalige provincie Posen. Hij trouwde later met de calvinistische (in de Nederlandse bevolkingsregisters aangeduid als Nederlands-hervormd) Anna Friedrichs. Zij zag het levenslicht in het nabijgelegen Gostingen (thans Gostyn).⁷¹ Huwelijken tussen partners uit verschillende geloofsgemeenschappen vonden echter zelden plaats, in ieder geval in de onderzochte groep.

Een kwart van de Polen die zich tussen 1906 en 1919 in de zes onderzochte gemeentes vestigde, gaf de protestantse religie in het bevol-

70 Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

71 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Eygelshoven.

Kaart 3: Het religieuze landschap in het Duitse Keizerrijk omstreeks 1895.

Bron: Julius Meyer, Meyers Konversationslexicon (Fünfte Edition, Gotha 1895). Hoe meer een gebied oranje kleurt, hoe meer protestanten hier woonden. Hoe meer turkoois de kleur, hoe groter het aantal rooms-katholieken was.

kingsregister op.⁷² Dat is veel meer dan vaak wordt aangenomen. In Schaesberg, identificeerde gemiddeld genomen dertig procent van de Poolse mijnwerkers zich als protestanten. In de beginperiode van de steenkolenmijnen in Schaesberg, tussen 1907 en 1909, maakten de protestantse mijnwerkers maar liefst vijftig procent van het totaal aantal Poolse mijnwerkers uit. Binnen deze groep was ruim negentig procent evangelisch-luthers. Een kleinere groep gaf aan Nederlands-hervormd of gereformeerd te zijn. Bovendien kon aan de hand

van de voorgenoemde geboorteplaatsen een beeld worden gevormd waar deze protestanten vandaan kwamen (zie kaart 4). De *Ostwanderer* met een protestantse achtergrond kwamen vooral vanuit de regio's Oost- en West-Pruisen in het Duitse Keizerrijk. In deze provincies hing een groot deel van de bevolking al sinds de zestiende eeuw het protestantse geloof aan. De andere streken kwamen soms pas vanaf de achttiende eeuw bij Pruisen en bleven grotendeels katholiek. De dominantie van de protestantse kerk in Oost- en West Pruisen is te zien

72 Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelschoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

Kaart 4: De protestantse Poolse mijnwerkers in Kerkrade en omgeving, per vestigingsgemeente (1906-1919).

Bron: Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms, ontleend aan de bevolkingsregisters.

op kaart 3. Opvallend genoeg merkte tot op heden niemand deze protestantse groep Poolse mijnwerkers op. Toch waren er voorbeelden van protestantse mijnwerkers in de database te vinden: Adam Szymankowik, Wilhelm Makowka en Rudolf Pawlowski zagen alle drie het levenslicht in de provincie Oost-Pruisen, waren evangelisch-luthers gedoopt en vestigden zich met hun gezinnen tussen 1910 en 1912 te Schaesberg.⁷³

DE POOLSE ARBEIDSMIGRATIE 1906-1919 IN PERSPECTIEF: EEN VERGELIJKING MET DE ARBEIDSMIGRATIE TUSSEN 1945 EN 1955

Polen werd in 1921, door toedoen van onder meer de Verenigde Staten, een eigen staat. Het Duitse Keizerrijk (en de latere Weimarrepubliek) verloor na de Eerste Wereldoorlog ruim twintig procent van zijn toenmalig grondgebied.⁷⁴ Met de val van het Derde Rijk raakte Duitsland na de Tweede Wereldoorlog nog-

maals twintig procent van zijn territorium kwijt. Onder invloed van de Sovjet-Unie schoof de Poolse grens 150 kilometer westwaarts.⁷⁵ Na deze periode ontstond in de bevolkingssamenstelling een trendbreuk met het verleden. De etnische Duitsers in Oost- en West-Pruisen moesten deze gebieden gedwongen verlaten, zij werden ook actief verjaagd. Een groot deel van de voormalige provincie Oost-Pruisen werd een exclave van Rusland en ging verder onder de naam Oblast Kaliningrad. Andere gebieden werden of bij Wit-Rusland of Oekraïne gevoegd.

De Poolse mijnwerkers die in de periode 1945-1955 naar Nederland kwamen, werden door de Nederlandse overheid en de mijnbesturen actief geworven. De piek van deze werving lag in de periode 1946-1949. Op het hoogtepunt in 1950, was maar liefst achtentwintig procent van de buitenlandse mijnwerkers in de Nederlandse steenkolenmijnen van Poolse her-

⁷³ Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Schaesberg.

⁷⁴ Michael Sontheimer, 'Churchills Streichhölzer' in: Norbert Pötzl, Uwe Klussmann en Annette Grossbongart, *Die Deutschen im Osten Europas* (Hamburg, derde editie 2021) 216-232, aldaar 218-223.

⁷⁵ Ibidem, 218-223.

komst.⁷⁶ Een deel van de groep die naar Nederland kwam tussen 1945 en 1955, bestond uit Poolse ex-militairen en zogenaamde *displaced persons*, vaak afkomstig uit Duitsland. *Displaced persons* definieerde Goddeeris als ont-heemden uit Oost-Europa die in Duitsland waren beland, vaak als gevolg van dwangarbeid.⁷⁷ De concurrentie qua werving was groot voor de Nederlandse mijnen, want ook de Belgische en Engelse steenkolenmijnen trachtten nieuwe mijnwerkers naar hun land te halen. Ongeveer 2.000 personen kwamen gedurende deze periode naar de mijnstreek in Nederlands-Limburg, terwijl in België in dezelfde periode bijna 22.000 mensen arriveerden.⁷⁸ De Nederlandse overheid zag erop toe dat de mijnbesturen alleen rekruteerden onder een specifiek beroepsprofiel. De potentiële mijnwerkers dienden ongehuwd te zijn om grootschalige gezinsmigratie te voorkomen. Onervaren mijnwerkers moesten tussen de twintig en dertig jaar oud zijn, voor gespecialiseerde ondergrondse arbeiders gold een uitzondering tot veertig jaar.⁷⁹ In deze groep *displaced persons* zat een grote groep Polen en staatlozen, die door de Tweede Wereldoorlog hun nationaliteit waren verloren. De arbeidsmigranten die in de periode 1945-1955 kwamen, verschilden behoorlijk wat betreft leeftijd, gezinssamenstelling en herkomst met de groep mijnwerkers die tussen 1906 en 1919 naar de Oude Mijnstreek kwamen.

Beide groepen verschilden niet alleen wat betreft leeftijd, maar ook wat betreft hun huwelijks staat. De Polen die zich na de Tweede Wereldoorlog alhier vestigden, hadden nagenoeg allemaal geen partner. In tegenstelling tot de eerste generatie mijnarbeiders, die voor het

overgrote deel getrouwd was toen zij hier aankwam. Zo was ruim 97 procent van de Poolse mijnarbeiders die naar Kerkrade, Schaesberg en Simpelveld kwamen in de periode 1906-1919 reeds gehuwd.⁸⁰ Het gegeven dat de mijnwerkers die in deze periode kwamen al waren getrouwd voordat zij zich in Nederland vestigden, betekent dus dat de mijnwerkers hun partner niet binnen de Nederlandse gemeenschap zochten. Voor het overgrote deel van de Poolse mijnwerkers klopt deze veronderstelling. De meesten van hen huwden iemand uit de eigen gemeenschap, zo blijkt uit de Poolse achternamen van de echtgenotes. Het percentage mijnwerkers dat een Nederlandse huwelijkspartner vond, lag, afhankelijk van de gemeente, tussen de vijf en de acht procent.⁸¹ Helaas waren er geen gegevens voorhanden met betrekking tot het aantal kinderen van Polen die na de Tweede Wereldoorlog kwamen. Zo kan op dit punt geen vergelijking worden gemaakt.

CONCLUSIE

In dit artikel is allereerst getracht bij te dragen aan de geschiedschrijving van arbeidsmigratie naar de Oude Mijnstreek in Nederland. Aan de hand van voorgenoemde gegevens kon een demografisch profiel worden weergegeven van de Poolse mijnarbeiders in Nederlandse dienst. Ten tweede trachtte dit onderzoek bij te dragen aan de historiografie en de culturele inbedding van de Polen in Zuid-Limburg. In dit onderzoek is geprobeerd een antwoord te geven op de volgende hoofdvraag: Hoe en waarom ontwikkelden de migratiepatronen en het demografisch profiel van de eerste generatie Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de Oude Mijn-

76 Langeweg, 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers', 98.

77 Goddeeris, *De Poolse migratie in België*, 142-150.

78 Goddeeris, *De Poolse migratie in België*, 151; Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 180-183.

79 Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg*, 180-183.

80 Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade; Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Schaesberg; Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Simpelveld.

81 Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.

streek zich tussen 1906 en 1919? Om een beroepsprofiel van beide groepen te kunnen schetsen, bekeek dit artikel deze onderzoeksvraag aan de hand van de bevolkingsregisters en aanvullende cijfers, zoals volkstellingen.

Zo kon in kaart worden gebracht hoeveel Poolse mijnwerkers zich in de zes gemeentes vestigden in de periode 1906-1919. Deze mijnwerkers werden door de Nederlandse mijnbesturen vooral in het Duitse Ruhrgebied geworven. Zij zochten actief naar mijnwerkers met ondergrondse ervaring. Zo waagden minimaal 2.500 mijnwerkers en gezinsleden de grensoversteek naar Eygelshoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, Schaesberg, Simpelveld, en Ubach over Worms. Dit bleken er veel meer te zijn dan de bestaande historiografie werd aangenomen. De groep die kwam tussen 1906 en 1919, had nauwelijks een vaste verblijfplaats, getuigen de kortdurende verblijven binnen de gemeentes. Zij werden getypeerd als *Wandervögel*.

Dit onderzoek trachtte nog een aspect aan het concept *Wandervögel* te verbinden, in ieder geval voor de Oude Mijnstreek. Gedurende deze periode was er namelijk een schrijnende woningnood: hele gezinnen werden ondergebracht in kelderwoningen. Hierdoor trokken zij eveneens verder, op zoek naar een woning die aansloot bij hun behoeftes. De Poolse mijnarbeiders die na de Tweede Wereldoorlog kwamen, werden daarentegen actief door de Nederlandse overheid geworven in Duitsland. Deze mijnarbeiders waren onder te verdelen in twee groepen. Enerzijds de oudgedienden. Zij vochten onder geallieerde vlag in de Tweede Wereldoorlog. Anderzijds de *displaced persons*. Zij waren in Duitsland terechtgekomen vanwege dwangarbeid of krijgsdienst en werden nadien actief geworven voor de Nederlandse steenkolenindustrie.

Een verdere inkleuring werd gegeven aan de hand van enkele demografische gegevens. De gemiddelde leeftijd van de mijnwerkers van de groep die tussen 1906 en 1919 kwam, lag hoger dan werd aangenomen, namelijk tussen de der-

tig en vierendertig jaar. Deze gemiddelde leeftijd verschilde aanmerkelijk met die van de mijnwerkers die na de Tweede Wereldoorlog naar Nederland kwamen. Zij werden namelijk geworven met een leeftijd tot dertig jaar. Zij verschilden bovendien wat betreft hun huwelijks staat. Moest een Poolse mijnwerker van na 1945 bij voorkeur ongehuwd zijn, ruim negen van de tien Poolse mijnwerkers van het eerste generatie was al gehuwd toen zij in Zuid-Limburg arriveerden. De mijnwerkers uit de eerste groep huwden bovendien veelal een vrouw van dezelfde afkomst, al is dit niet systematisch onderzocht. Derhalve is er incidenteel bewijs, dat de Poolse mijnwerkers actief zochten naar een partner binnen de Poolse gemeenschap.

Aansluitend op de partnerkeuze werd de afkomst van de Poolse mijnarbeiders en hun gezinnen in kaart gebracht. Zij kwamen vooral uit het Duitse deel van het Poolse taalgebied, met grote clusters in nagenoeg elke grensregio van deze periode. Posen en Silezië werden al reeds eerder in de literatuur aangestipt, maar de clusters in West- en Oost-Pruisen waren tot op heden nog nauwelijks waargenomen. De mijnwerkers vertrokken meestal eerst naar het Ruhrgebied om aldaar in de steenkolenindustrie te werken voordat zij naar Nederland kwamen. Hiermee leek er bovendien sprake van actieve kettingmigratie. De gebroeders Hanowski, die vanuit Gelsenkirchen naar Kerkrade kwamen, waren hier een voorbeeld van. Slechts kleine aantallen Polen kwamen rechtstreeks vanuit hun geboorteland naar de Oude Mijnstreek.

Niet alleen de geboorteplaats van de Poolse mijnwerkers, maar ook hun religieuze achtergrond werd in kaart gebracht. Minimaal een kwart van deze groep had een protestantse achtergrond, terwijl bestaande studies suggereerden dat de Polen een homogene rooms-katholieke groep vormde. In de beginjaren van de mijnbouw in Schaesberg was de verhouding zelfs één op twee.

De geboorteplaatsen en kerkelijke gezindten van Poolse mijnarbeiders die tussen 1906 en 1919 kwamen, waren tot op heden niet systematisch onderzocht. Dit artikel concentreerde zich op zes gemeentes, terwijl de gehele mijnstreek in deze periode zich verder uitstreckte. Heerlen en omgeving, waar zich eveneens grote steenkolenmijnen bevonden, zoals de Oranje-Nassau I en III en de staatsmijnen Emma in Hoensbroek en Hendrik in Brunssum, werden in dit onderzoek niet meegenomen. Verder onderzoek in deze regio zal moeten uitwijzen of het beeld van de Poolse mijnarbeider al dan niet overeenstemt met voorgenoemde gestelde bevindingen. Bovendien is dit een eerste verkennend onderzoek naar een specifieke groep buitenlandse mijnarbeiders in deze vroege periode. Andere groepen buitenlandse mijnwerkers in deze regio, zoals de Slovenen, Tsjechen of de Belgen, zouden eveneens met elkaar en met de Poolse mijnwerkers kunnen worden vergeleken.

BIBLIOGRAFIE

PRIMAIRE BRONNEN

- Akten van de burgerlijke stand der gemeente Heerlen, huwelijksakte van Kazimierz Ochman en Praxed Roszek, gesloten op 24 september 1953.
- Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Eygelshoven.
- Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Kerkrade.
- Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Schaesberg.
- Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Simpelveld.
- Database van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in Ubach over Worms.
- Gemeentearchief Kerkrade, bevolkingsregister der gemeente Eygelshoven, 1906-1920.
- Gemeentearchief Kerkrade, bevolkingsregister der gemeente Kerkrade, 1908-1917.
- Gemeentearchief Landgraaf, bevolkingsregister der gemeente Schaesberg, 1900-1915.
- Gemeentearchief Landgraaf, Register van ingekomen personen der gemeente Ubach over Worms, 1900-1920.
- Immigratie en Naturalisatie Dienst, Naturalisatiedossiers 1960, naturalisatie Kazimierz Ochman, dossiernummer: 602/061.
- Meyer, J., *Meyers Konversationslexicon*, (vierte Edition, Gotha 1890).
- Resultatenanalyse van de databases van Poolse mijnwerkers en hun gezinnen in de gemeentes Eygelshoven, Nieuwenhagen, Kerkrade, Schaesberg, Simpelveld en Ubach over Worms.
- RHCL, locatie Heerlen, bevolkingsregister der gemeente Simpelveld, 1900-1922.
- Volkstelling 1899, deel 11 provincie Limburg, vijfde deel, kerkelijke gezindte en leeftijd.
- Volkstelling 1909, deel 02 T1, Schaesberg.
- Volkstelling 1909, deel 02 T1, Kerkrade.
- Volkstelling 1920, deel 02 T1, Schaesberg.

SECUNDAIRE LITERATUUR

- Blazek, M., *Polacy w Westfalii, Die polnische Bergarbeiter in Nordrhein-Westfalen* (Stuttgart 2021).
- Brassé, P., Schelven van, W., *Assimilatie van vooroorlogse immigranten. Drie generaties Polen, Slovenen, Italianen in Heerlen* ('s-Gravenhage 1980).
- Castles, S., Haas, H., Miller, M.J., *The Age of Migration: International Population Movements in the modern World* (Londen 2020, zesde herziende versie).
- Dieteren, R., *De migratie in de Mijnstreek 1900-1935* (Nijmegen 1962).
- Goddeeris, I., *De Poolse migratie in België, 1945-1950. Politieke en sociale differentiatie* (Amsterdam 2005).
- Klessmann, C., *Polnische Bergarbeiter im Ruhrgebiet (1870-1945)* (Göttingen 1978).
- Klessmann, C., 'Comparative immigrant history: Polish workers in the Ruhr Area and the North of France' in *Journal of Social History* 20 (1986) 335-353.
- Knotter, A. (ed.), *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012).
- Langeweg, S., *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965* (Hilversum 2011).
- Langeweg, S., 'Werving, herkomst en binding van mijnwerkers' in: Ad Knotter, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 54-99.
- Lucassen, J., Lucassen L., *Vijf eeuwen migratie. Een verhaal van winnaars en verliezers* (Amsterdam 2018).
- Murphy, R., *Gästarbeiter im Deutschen Reich: Polen in Bottrop 1891-1933* (Wuppertal 1985).
- Obdeijn, H., Schrover, M., *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550*. (Amsterdam 2008).
- Puschmann, P. et al. 'Paths of Acculturation and Social Inclusion. Migration, Marriage Opportunities and

- Assortative Mating by Geographic Origin in Antwerp, 1846-1920' in Brill's Journal of Migration History 2,1 (2016), pagina 177-207.
- Rutten, W., 'Een archipel van koloniën: wonen in de Mijnstreek' in: Ad Knotter, *Mijnwerkers in Limburg. Een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2011) 428-458.
- Sontheimer, M., 'Churchills Streichhölzer' in N. Pötzl, U. Klussmann en A. Grossbongart, *Die Deutschen im Osten Europas* (Hamburg, derde editie 2021) 216-232.
- Versteegh, A.P., *De onvermijdelijke afkomst: de opname van Polen in het Duits, Nederlands en Belgisch mijnbedrijf in de periode 1920-1930* (Hilversum 1994).
- Wojciechowski, F., *Voor brood en vrijheid. Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg 1900-2000* (Heerlen 2000).
- Wojciechowski, F., *Zij kwamen van ver. De geschiedenis van de oudste Poolse vereniging in Nederland* (Heerlen 2010).
- Wojtkowiak, S., *Je moet weten hoe haas hupt. Herinneringen aan een microkosmos in Limburg* (Schinveld 2000).

DIGITAAL BRONMATERIAAL

- Demijnen.nl, Langeweg, S., Roels, L., Buitenlandse arbeiders in de steenkolenmijnen van Luik en Nederlands-Limburg in de twintigste eeuw: een vergelijking (geraadpleegd 6-12-2021).
- Glinski, M. a Foreigners Guide to Polish Surnames <https://culture.pl/en/article/a-foreigners-guide-to-polish-surnames> (geraadpleegd 13-12-2025).
- Ehemalige-ostgebiete.de (geraadpleegd 20-5-2022).

ABSTRACT

The attraction of coal

The labor migration of Polish miners and their families to Kerkrade and the surrounding area, 1906-1919

This article examines the migration history and demographic profile of Polish coal miners and their families in 6 municipalities in the Eastern Mining District of the Netherlands, focusing on one specific period: 1906–1919. Exploring the municipal population registers of these mining municipalities, this study identifies more than 2,500 individuals of Polish origin who settled in the region before 1920; significantly more than previously estimated. The cohort, primarily consisted of experienced underground miners from the Ruhr area, was characterized by highly mobile, older (averaging 30–34) individuals, and their families. Over 97 percent were married, with an average of 3–3.5 children. By 1909, 6.1 percent (951 individuals) of the local population in Kerkrade was Polish; in Schaesberg, this share was 25 percent by 1920. Most migrants stayed less than 3 years, reflecting the *Wandervögel* pattern of labor mobility. This study challenges the assumed religious homogeneity among these Polish migrants. Specifically, 25 percent of the first cohort who came between 1906 and 1919 were Protestant, mainly Evangelical Lutherans from East and West Prussia.

This research contributes to the historiography of labor migration by offering a systematic demographic analysis of Polish miners and highlighting long-standing Polish migration to the Netherlands. It calls for further comparative studies on other migrant groups and regions within the Dutch mining sector.

At the end of this article, the results were compared with what is known from the literature about a second group of coal miners, actively recruited by Dutch authorities post-World War II, consisted largely of single men aged 20–30, including 1,400 Polish veterans and displaced individuals. By 1950, 28 percent of foreign miners in the Netherlands were Polish, declining to 13 percent by 1958.